



# Karşı Yakadaki Saray ve Son Sakini Mahlû' Padişah

Necdet Sakaoğlu\*

## ÖZET

Bizans imparatorlarının, ardından Osmanlı padişahlarının yaklaşık 1600 yıl boyunca İstanbul'da yaptırdıkları sarayların çoğu yıkılmıştır. Bunların bazıları yenilenmiş, bazıları unutulmuştur. Anadolu Yakası'ndaki hanedan saraylarından günümüze ulaşan tek yapı ise Beylerbeyi Sarayı'dır. 1829 yılında yapılan Beylerbeyi Sarayı 1851'de yanmış, on yıl sonra Sultan Abdülaziz burada yepyeni bir saray inşa ettirmiş ve yeni Beylerbeyi Sarayı'nın yapımı 1865 yılında tamamlanmıştır.

Eski İstavroz bahçeleri ve biniş köşkerinin yerine yaptırılan, yazlık saray olarak kullanılan ve yabancı konuklar ile hükümdarlara ev sahipliği yapan bu yeni sarayda devrik de olsa en uzun süre ikamet eden ve burada ölen tek hanedan mensubu Sultan II. Abdülhamid olmuştur.

Bu çalışmada günümüze ulaşan ve ulaşamayan, kitaplar ve arşiv belgelerinden keşfetmeye çalıştığımız İstanbul'un eski saraylarının kültürel miras bilinci ile ele alınması gerekliliği vurgulanırken bir Roma imparatorluk sarayından sahilsarayaya dönüşen Beylerbeyi Sarayı'nın ayrıcalıklı geçmişi, çeşitli kaynaklardan elde edilen veriler ve tarih notlarıyla mercek altına alınmak istenmiştir. Saraya getirildiğinde 70 yaşında olan Sultan II. Abdülhamid'in Beylerbeyi Sarayı'nda dış dünyaya kapalı bir gözaltı halinde geçirdiği son altı yılı makalenin sonunda ayrı bir başlık altında irdelenmiştir.

**Anahtar kelimeler:** Konstantinos, Evliyâ Çelebi, İstavroz Bahçesi, Kömürcüyan, Hovhannesyan, Eugénie, Grandük Nikola, II. Abdülhamid

## ABSTRACT

Most of the palaces built in Istanbul by the order of Byzantine emperors, later Ottoman sultans during approximately 1600 years were ruined. Some of them were rebuilt and some were forgotten. Among the royal palaces located on the Anatolian side of Istanbul, the only extant building is Beylerbeyi Palace. The former palace was built in 1829 and burnt out in 1851. Ten years later, Sultan Abdülaziz ordered to built a new palace on the site and the construction of new Beylerbeyi Palace was completed in 1865.

The new palace was constructed in the area where ancient İstavroz gardens and pavilions had been located. It was used in summers and hosted foreign guests and emperors. The only royal family member -though dethroned- resided the longest time and died in this palace was Sultan Abdülhamid II.

This paper underlines the need to approach İstanbul's ancient palaces, whether exists or not and which we seek to search out by means of books and archive documents, with cultural heritage consciousness. It aims to examine the datas from various resources and historical notes regarding the exclusive history of Beylerbeyi Palace which transformed from a Roman imperial palace into a coastal palace. Sultan Abdülhamid II was brought to Beylerbeyi Palace when he was 70 years old, his last six years spent there in an isolated custody were discussed at the end of the article.

**Keywords:** Konstantinos, Evliyâ Çelebi, İstavroz Garden, Kömürcüyan, Hovhannesyan, Eugénie, Grand Duke Nicholas, Abdülhamid II

İstanbul ve saray, biri ötekini çağırıştırır. Hipodrom'da (Atmeydanı) Palatium Magnum'u (Büyük Saray) yaptıran Konstantinos'tan (307-337) son sarayların (Dolmabahçe, Beylerbeyi, Çırağan, Yıldız) kurucuları Sultan Abdülmecid (1839-1861), Abdülaziz (1861-1876) ve II. Abdülhamid'e (1876-1909)

kadar 1600 yıl boyunca imparatorlar, sonra padişahlar İstanbul'da saraylar yaptırdılar. Bunların çoğu yıkıldı, yenilendi veya yıkıldı, unutuldu. Saray yaşamlarına mekânlık eden bu mimarlık ve tarih eserlerinden İstanbul'a kalan kültür varlıkları somut-soyut bir servet, özenle korunması gereken bir mirastır.

Sayıları üçü beşi zor bulan ayaktaki “şâhâne” (impérial) saraylar, asıl işlevleri ve törensel gelenekleri sona erdiğinden bugün birer müze konumundadırlar. Gezen ziyaretçilerse sükûnete terk edilmiş bu atmosferlerde neleri nasıl algılayacaklarının ayırımına varamadan turlarını tamamlıyorlar. Bu açıdan Beylerbeyi, ölçüleri ve iç dünyasıyla en derli toplu, kavranarak gezilmesi kolay tek Osmanlı hanedan sarayıdır.

Diğerleri Saray-ı Hümayûn / Topkapı, Dolmabahçe, Yıldız, Çırağan’la bir de bu üçlünün Fındıklı’dan Ortaköy’e kadar sıralanan fer’iye (ikincil) daireleri, iç kesimde İhlamur biniş kasrı, uzaklarda Zincirlikuyu, Maslak ve Ayazağa şehzade kasırları var. Boğaziçi’nin Anadolu Yakası’ndaki yegâne hanedan sarayı, sayılanlarla karasal bağlantısı olmayan Beylerbeyi Sahilsarayıdır. Aynı kıyıdaki Küçükü ve Beykoz ise birer biniş kasrıdır.

Tarihin bu odak mekânlarında anı birikimlerinin yapılmak harap olmak, unutulmak, hatırlanmak yeniden yapılmak, onarılmak yazgıları var. Her saray veya kasır, mimari ve sanatsal özgünlüğü yanında padişah ve ailelerinin, resmî-beşerî ilişkilerin anılarını taşıyor. Örneğin Evliyâ Çelebi’nin “vacibüsseyr” dediği, Ortaköy Kazancıoğlu kıyı bahçesinde temellenerek mehtaplı, çerağanlı, laleli, sazlı sözlü eğlencelere mekânlık eden Sadriâzam Nevşehirli İbrahim Paşa’nın sarayı... Bir zaman daha geçince Çırağan gitmiş, yerine I. Abdülhamid’in kızı, II. Mahmud’un ablası (Küçük) Esmâ Sultan için Gülşenâbâd Sahilsarayını oturmuş. Bu yenedeki kırk yıllık sultan efendi yaşamı kapanınca da Esmâ Sultan’ın yeğeni Sultan Abdülaziz, 1871’de yeni Çırağan Sarayını kondukturmuş. Bu ihtişamlı saray da daha kırk yılını doldurmadan 1910’da yanmış! Yıllar sonra restorasyonla ihya edilen dış duvarları bugün hem Kempinski Oteli’ni kuşatıyor hem Boğaz sularına kandırmaca bir saray silueti aksettiriyor.

Osmanlı Devleti’nin son evresinde, bir saltanat ve siyaset noktası olan Yıldız Sarayı bu adını, bir padişah gözdesi olan Yıldız Hanım’dan almış. Ne uzaktan ne yakından kendini göstermeyen, bir koruya gömülü Yıldız, bugün bile bu tepede kurduğu sarayda saltanat süren Sultan II. Abdülhamid’i (1876-1909) çağrıştırır. Büyük padişahların bu sonuncusu, ilk iki yıl Dolmabahçe’de oturduktan

sonra Yıldız’a taşınarak saltanatının otuz yılını burada geçirmiş. Yıldız, Boğaziçi’ne tepeden bakan varsillar sitesini andırır. Geniş bir park-bahçe içinde köşkler, kasırlar, pavilyonlar, daireler, misafirhane, silahhane, çinihane, marangozhane, has ahır, koğuş, kışla, karakol, atölye, lojmanlar topluluğudur. Yapay gölü, adası, havuzları, kuşluk, çiçeklik, limonluk ve kameriyeleri vardır. “Saklı” bir malikâne havasında, Sultan Abdülhamid’in kendisi ve kalabalık ailesi için tasarladığı, doğasına saygılı harikulade bir bahçe-saraydır.

Beylerbeyi Sarayı, Boğaziçi’nin batı yakasındaki Çırağan’la bakışık ve yaşıttır. Burada da padişahlar, hanedan mensupları, yabancı hükümdarların, konukların anıları, şölenler, eğlenceler az değildir.

Bir zamanlar her semtinde Osmanlı paşalarının, devlet ricâlinin de sarayları, saray denebilir büyüklükteki konakları varmış. Ama bugün sadece adları ve anıları o semtlerde yaşıyor: Mahmudpaşa, Davutpaşa, Kocamustafapaşa, Atikalipaşa, Şemsi Paşa... Adı ve sarayı günümüze ulaşan nadir paşalardan ikisi Sultanahmet’teki İbrahimpaşa, surların dışında da Davutpaşa’dır. Tanzimat’ı ilan eden (Koca) Mustafa Reşid Paşa’yı Baltalimanı’ndaki saray cesametindeki sahilhanesi hatırlatıyor. Yerebatan Sarayı’nın üstündeki izi kalmamış Suyabatan Sarayı’na karşılık, Merzifonlu’nun Zeyrek Sarayı’nın da bahçe duvarından ve temelinden izler var. 1911 semt yangınının kül ettiği Mehmed Emin Âli Paşa’nın Mercan Sarayı’nın arsası ise bugün otopark!

Sonuçta, İstanbul’un eski saraylarını anmakta hem kayıp ahı vahı hem de uzaktan görmek veya zaman ayırıp gezmekte avuntu, hatta ferahlama vardır.

Boğaz’ın Anadolu Yakası’nda yegâne özenli hanedan sarayı Beylerbeyi’ni, kentin iki yakası arasında Boğaziçi Köprüsü’nü kullananlar her gün kuşbakışı görmekteler. Eski İstavroz bahçeleri ve biniş köşklarinin yerine 1865’te yapılan bu saray, yamaçtan kıyıya doğru kademeli, havuzlu bir park-bahçe ortamında, asıl sahil sarayla küçük köşk ve kasırlardan kuruludur. 19. yüzyılda ve daha önceki dönemlerde, burada yapıp yıkılan kuleli cihannümal, mâbeyinli, haremlî, köşklü kümelenmiş eski ahşap Beylerbeyi Sarayı/Sarayları, İstavroz Hasbahçeleri ömürlü olamamış. Aynı şekilde, komşu sayılacak

yakınlıktaki romantik Üsküdar Sarayı da yıkılıp yok olmuş. Yerinde Selimiye Kışlası var.

Eski-yeni, gereksiz olanı yıktırıp yerine devrin mimari modasına uygun yenisini veya gereksinim duyulan bir yapıyı oturtmak bir hanedan geleneği olageldiğinden de yok olanları kitaplardan okuyor, belge ve resimlerden keşfetmeye çalışıyoruz. Osmanoğulları'nın son atası II. Mahmud'la önceki ve sonraki padişahların Boğaziçi'nde, hasbahçelerde, mesire yerlerinde oturdukları ahşap, kâgir köşkle- rin, kasırların, hatta sarayların benzerleri ise, Has Oda, Bağdat Köşkü, Sofa Köşkü, Sultan Osman Köşkü, Mecidiye Köşkü adlarıyla Topkapı Sarayı dokusunda karşımıza çıkıyor.

Şu da unutulmamalı: Hanedanın 1830'larda Topkapı'dan Beşiktaş'a ve Boğaziçi'ne taşınmaları; kıyıları süsleyen yeni saraylar, fer'iyeye daireleri, kasırlar, sahilhane ve yalılar da II. Mahmud'un açtığı yenilik çı- ğırının ve yapıcı ardıllarının kazandırdığı eserlerdir.

### Ayrıcalıklı Sahilsaray

İstanbul ve Türkiye'deki ilk uluslararası konaklama tesisi olan Hilton Oteli'nin 10 Haziran 1955'teki açılışı için İstanbul'a gelen Mr. Hilton, Beylerbeyi Sarayı'nın salonlarını, her köşesini dikkatle gezdikten sonra gazetecilere demeç vermiş: "Daha 50 Hilton yapabili- ririm ama böyle bir saray yaptıramam!"

(*Hayat Mecmuası*)

Anadolu Yakası'ndaki hanedan saraylarından günümüze ulaşan tek anıt yapı Beylerbeyi Sahil- sarayıdır. Başka bir tanımla ikisi Boğaziçi'nin batı kıyısındaki Dolmabahçe ile Çırağan, biri Anadolu Yakası'nda (Beylerbeyi) üç önemli saray, halef selef iki kardeş padişah Abdülmecid'le Abdülaziz'in mil- yonlarca altın sarf etmeleri, Balyanların da olağ- nüstü çalışmalarıyla 1845-1870 çeyrek yüzyılında ta- mamlanmıştı. Yapım tarihi sıralaması Dolmabahçe (1855) - Beylerbeyi (1865) - Çırağan (1870); büyük- lük, önem sıralaması Dolmabahçe-Çırağan-Beyler- beyi'dir. Avrupa Yakası'nda saray yavrusu denebilir İhlamur Kasrı, Anadolu Yakası'nda da Küçüksu ve Beykoz kasırları, padişahlara özel biniş kasırlarıdır.

Beylerbeyi Sarayı ile anılan kasırların ortak özelliği, birer saray-ı hümâyûn olan Dolmabahçe ve Çıra- ğandaki resmî - hususi temasların yoruculuğundan kaçışlarda bu biblo gibi tekil mekânlar, dinlenme ve eğlenmeye her an hazır tutulurdu.

Sarayla kasır arasındaki Beylerbeyi Sarayı'na gelince: Yerleştiği Çamlıca eteklerindeki mazisi, haç simgeli İstavroz kilisesinin, hatta daha da eski, Roma İmparatoru Diocletianus'tan günümüze 17- 18 yüzyıllık bir tarih okutur. Aynı yerde temellen- diği için önceleri "İstavroz" adını alan ilk biniş bah- çesi ve köşkü, en erken Kanuni Sultan Süleyman'a (1520-1566) bağlanabilir. Şu halde bir Roma impa- ratorluk sarayının, bir Bizans kilisesinin, daha son- ra bir köşkün, giderek sahilсарayın ortak geçmişi yüzyıllara dayanıyor. Zaman yeli azman haçlı kili- sey, daha eski Roma yapılarını yok etse de bugün o temeller üzerinde ortak öyküyü temsil eden anlam- lı, kurumlu ve sağlam 150 yıllık bir sarayımız var.

Saraydan çok bir sahilhane boyutlu olsa da Bey- lerbeyi'nin anıtsallığı tartışılmaz. Osmanlı hanedan ya da "zât-ı şâhâne" sarayları arasında ise mimarisiy- le tektir. Şöyle de denebilir: Beylerbeyi, aynı yerdeki Orta Çağ'a dayanan yapılanma silsilesinin son kuşa- ğıdır. Burada yanma, yıkılma, yenilenme serüvenle- ri sıklıkla yaşanmış ama bu sonuncu "kalıcı" sarayı Sultan Abdülaziz, Agop ve Serkis Balyanlara yaptırmış. Dolmabahçe, Çırağan ve Yıldız saraylarıyla Bey- lerbeyi arasında yapı ve üslup bileşenler elbette çok. Fakat onların temelleri, buradakinden eski değil.

Balyanlar, Dolmabahçe ve Beylerbeyi sarayla- rındaki üslup, mimari ve dekorasyon denemeleri- ni daha oryantalist çalıştıkları Çırağan Sarayı'nda noktalayarak üç şâhâne (emperyalist) sarayda, ön- cel - ardıl kardeş padişahlar Abdülmecid'le Abdüla- ziz'e üç farklı saray yorumu kazandırmışlardır.

Son altı padişah açısından bakıldığında ise bun- lardan hiçbir, saltanatlarının mevsimlik göç süre- lerini bile Mâbeyn ve Harem kadrolarıyla Beylerbe- yi'nde geçirmemiştir. Bunun gerekçeleri: Tasarımıyla yazlık saraydı, teshin (ısıtma) düzeneğine gerek du- yulmamıştı, Mâbeyn Dairesi saltanat işlerinin görül- mesine elverişli değildi; günlük işler ve törenler için saltanat makamı Dolmabahçe'ye, sadaret makamı Bâb-1 Âli'ye karasal bağlantı sorunları sıralanabilir.

Arkadaki Frenk Tepesi'ne kadar kademeli bahçeli, II. Mahmud'un yaptırdığı küçük Mermer Köşk'le, yeni Sarı Köşk'ten ayrıca kıyıda ki çadırvarı iki yalı köşkü, havuzlar, mermer heykellerle de bezeli saray tamamlanıp donatıldıktan sonra Sultan Abdülaziz, 21 Nisan 1865'te büyükbabası I. Abdülhamid'in Beylerbeyi Camii'ndeki Cuma selamlığından sonra saray deyimiyle bu yeni saraya geçerek bir yaz boyu burada kalmış, tahtvâri azman koltuğa oturarak Sadrazam Fuad Paşa'yı devlet adamlarını, müşirleri burada kabul ederek ülkeleri bu yeni saraydan yönetmişti.

Bu tarihten sonra saray için öngörülen işlev, önemli yabancı konuklarla padişahı ziyarete gelen hükümdarlar için misafir saraylığı olmuştur.

### **İstavroz Bahçesi ve Eski Saraylar İçin Tarih Notları**

Asırlar boyu, İstavroz Bahçesi ile buradaki hanedan sarayının yan yana veya iç içeliği, bir karışıklığı kaçınılmaz kılmış. Boğaziçi'nden bakıldığında İstavroz Hasbahçesi, bugünkü iskele ve cami-külliyeye alanından vadiye ve yamaçlara doğru uzanırken eski hanedan sarayı sağda, bugünkü sarayın bulunduğu yerdeydi. Bu yakınlık sonucu İstavroz ve eski Beylerbeyi sarayları, çok geniş olan alanlarını köyleşmeye, yollara bırakarak zamanla hem küçülmüş hem bitişmiş, hatta bir dönem ikisine birden İstavroz Hasbahçesi ve sarayı denmiş.

İstavroz kilise ve ayazmasıyla hasbahçe, köşk, kasır ve sahil sarayı yapılanmalarının Bizans dönemine bağlanan uzun bir de geçmişi saptanıyor. Bu tarih, Çamlıca eteklerindeki koruluğa İmparator II. Konstantinos'un (337-340) yaptırdığı kilisenin kubbesine koydurduğu büyük haç "stavros/istavroz" ile başlamış.

Prof. Dr. Semavi Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi* kitabında, "Adı İstavroz anlamına gelen Stauros'un şimdiki Beylerbeyi olması muhtemeldir. Bu ad, Çengelköy'le Kuzguncuk arasındaki bölgenin adı olarak zamanımıza kadar gelmiştir" der ve Boğaziçi'nin ayazmalarını sayarken Beylerbeyi'ndeki Efemiye adıyla verir.

Ernest Manburi, Boğaziçi'nin 3. iskelesi Beğlerbeği'ni tanıtırken Hammer'den de alıntı yaparak şu bilgileri vermiş:

*"Eski ismi Hariso Keramos'tur. Bu, çatısı yaldızlı tuğlalardan Meryem veya Aya Pantaleon Kilisesi'nden dolayıdır. Roma İmparatoru Diocletianus (285-305) zamanında din uğrunda can vermiş birçok Hristiyanın bıraktıkları, bu kilisede muhafaza edilir ve kutsanmıştır. Bizans İmparatoru Justinianos (527-565) tarafından bu mevkide yaptırılan sarayın harabesi araştırmacı-gezgin Pierre Gylli (ö.1555) zamanında henüz duruyormuş. Sultan II. Mahmud burada keşiş bahçeleri denen yere annesi Nakşidil Sultan (ö. 1817) için Şevk-âbâd adı verilen bir köşk yaptırmış. Deniz kenarındaki mevcut son sarayı Sultan Abdülaziz 1865'te inşa ettirmiştir ki sarayın ilk misafiri 1869'da İstanbul'u ziyarete gelen İmparatoriçe Eugénie olmuş. Sultan Abdülaziz'le İmparatoriçe'nin asılsız aşkları o zaman bütün İstanbul'da konuşulmuş. 1912'de ise Selanik'teki Alatin Köşkü'nden getirilen eski padişah II. Abdülhamid, burada müsterihâne ömrünü tamamlamış."*

Manburi'nin bu cümleleri, Beylerbeyi Sarayı öncesinin tarihi için Bizans İmparatoru Justinianos'tan Sultan Abdülaziz'e 1300 yıllık bir kronoloji çiziyor.

Türk dönemi hasbahçe, kasır, saray yapılanması için anılan ilk padişahsa buradaki sayfiye sarayı veya köşkünün kapısını açan Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) olmalı. Onun döneminde, Marmara, Haliç ve Boğaziçi kıyılarında İskender Çelebi (Bakırköy), Haliç'te Tersane'de, Boğaz'ın Anadolu Yakası'nda Tokat, Sultaniye, Çubuklu, Kandilli, İstavroz (Beylerbeyi), Üsküdar (Kavak) hasbahçeleri şenlendirilip buralara ilk binış kasırları, giderek sarayvâri yapılar kondurulmuş. Sultan Süleyman, yeşil renkli baştardasıyla Boğaz gezilerine çıkar, buralarda günöbirlik veya birkaç gün kalırmış.

Oğlu II. Selim, torunu III. Murad, bunun oğlu III. Mehmed, sonraki padişahlar da yaz mevsimi başında, -saray deyimiyle- "kiraz mevsimi"nde haremleleriyle birlikte İstavroz (Beylerbeyi) ve Üsküdar saraylarına-Kavak Kasrı'na göçmeyi gelenekleştirmişler. İstavroz'a Beylerbeyi adının verilmesini, 2 Nisan 1589 günü "Divan Vakası"nda öldürülen

Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın İstavroz kıyısındaki yalısına bağlayanlar var. Bu, herhalde bir yakıştırmadır. Çünkü 17. yüzyıl kaynaklarında, -örneğin *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*'nde- veya Eremya Çelebi Kömürciyan'ın *İstanbul Tarihi*'nde Beylerbeyi bir Boğaziçi semti olarak geçmiyor.

Payitaht İstanbul'un Boğaziçi'ndeki yerleşimlerinden İstavroz'daki hasbahçe ve padişah kasrı/sarayı için verilebilecek en erken tarih, III. Mehmed (1595-1603) yıllarıdır. *Selânikî Tarihi*'nde, Hicrî 1 Muharrem 1006'da (14 Ağustos 1597) Mısır'dan kadirgalarla şeker ve barut, Kâbe ve Peygamber'in evi için kisveler (örtüler) getirildiğinde III. Mehmed "tebdil-i hevâ" için İstavroz bahçesinde imiş. O gün devlet erkânı da mahmil-i şerif ve Sürre Alayı için önce Üsküdar'a geçmişler. İstavroz Bahçesi'nde padişahın katına çıkarak mahmili ve kisveleri göstermişler. Bunlara ziyafet verilmiş. Oradan, Eyüp Sultan Türbesi'ne, oradan da Sürre Alayı için Topkapı Sarayı'na gidilmiş.

İçinden çıkılmaz tarih ve ad sorunlarını yakıştırmalarla çözen Evliyâ Çelebi (ö. 1681?), *Seyahatnâme*'de, Bizans döneminden beri değişmeyen "haç" anlamındaki İstavroz adını da "istavrit"e dönüştürmüş! Açıklaması şöyle:

"*Hazâ kasaba-i İstavroz: Buralarda istavroz balığı çok olduğundan ismine Rumcadan galat İstavroz demişler. (veya) İstanbul'un fethine gelen Yıldırım Bayezid, buradan İstanbul'a geçerken orada bulunanlarla cenk ederken ehl-i İslâm'ın -Biz bunu isteriz! demelerinden galat, 'istavriz' (isteriz) denilmiş. (Evliyâ lâkin 'Bu biraz uzak kaçıyor!' itirafında bulunmuş!) Burası Üsküdar Mollahlığı'na bağlı bir subaşılıktır. Bağ ve bahçeleri çok bir kasabadır.*"

Babası III. Mehmed gibi Boğaz'ın Anadolu Yakası'ndaki köşk ve bahçelere sıklıkla giden I. Ahmed, İstavroz Hasbahçesi'ndeki saray yapılarını yeterli bulmayarak kıyıda içerideki koruya yeni bir kasır, bir mescit, hizmet binaları yaptırırken vezirleri,



Eski Beylerbeyi Sarayı, J. Schranz'ın deseninden ayrıntı, 18. yy. sonu.

kapıkullarını işe koşmuş. Yoğun bir çalışmayla ihya ve imar işleri “kırk günde” tamamlanmış! Bu padişah 1609, 1611 yazlarını haremle burada geçirirken Hasekisi Mahpeyker Kösem, Şehzade IV. Murad’ı 9 Temmuz 1611’de burada doğurmuş. Sultan Ahmed, 1613 yaz mevsimini de Üsküdar, İstavroz, Tersane, Davudpaşa saray ve hasbahçelerinde geçirmiş. Ava ve kır eğlencelerine düşkün oğlu IV. Murad, bunun yeğeni -Sultan İbrahim’in oğlu- Avcı IV. Mehmed de Çamlıca avlaklarının eteğindeki İstavroz kasırlarına sıklıkla gelirmiş.

Bir başka kaynak *Silahdar Tarihi*’nde Hicrî 1090 (M. 1679) olayları anlatılırken özetle şu bilgiler veriliyor: 9 Ağustos 1679 günü İstanbul’a gelen Sultan IV. Mehmed için İstavroz Bahçesi Sarayı’nın arkasındaki meydanda yüksek otaklar kurulmuş. Vezirler, şeyhülislâm, kadıasker efendiler, nişancı paşa, defterdar efendi, yeniçeri ağası cümle bu mahalde hazırlarken, Şehzade (Sultan III. Ahmed Han) hazretlerini mezkûr bahçenin Dârüssaâde-i Âliye kapısından alıp türlü izaz ikrâm ve hediyelerle Otak-ı Hümayûn’da padişahın huzuruna getirmişler. Şehzadenin eğitimi için bed-i Besmele (Besmeleyle derse başlama) merasimi yapılmış. Seyyid Feyzullah Efendi hoca tayin buyrulmuş. Şeyh-i Sultanî Vanî Mehmed Efendi de Şehzade Ahmed’i bedâ ettirmiş (dersle başlatmış). Sonra davetlilere ziyafet verilerek kürkleri giydirilmiş.

Erken dönem Boğaz kıyılarındaki yerleşimi anlatan Evliyâ Çelebi’nin çağdaşı Eremya Çelebi Kömürçiyân (ö. 1695) da Beylerbeyi adını anmamıştır. Kendisinden yüzyıl önce bir beylerbeyi, Boğaziçi’nin bu kıyısına yaptırdığı yalısıyla ünlenip semte adını verecek ama bunu ne Evliyâ Çelebi ne Eremya Çelebi bilmeyecekler? İstavroz’u beylerbeyine dönüştüren her kimse, sonraki dönemlerin bir beylerbeyisi olmalı.

*İstanbul Tarihi*’nde Göksu’yu Sultan IV. Murad’ın tanzim ettirdiğini belirterek buradaki gül bahçelerine, konaklara, su değirmenlerine, Kandilli hasbahçesine, Çengelköy Kulebahçesi’ndeki padişah köşküne değinen Kömürçiyân şunları yazmış:

“Daha ileride Sultan Murad’ın pek sevdiği İstavroz Köşkü, konağı, bahçesi ve mescidi ile bir Türk köyü vardır. Mukaddes haç anlamındaki İstavroz

*Rum Kilisesi harap olup yalnız kubbesi kalmış. Pencerelerinde rüzgârlar eser durur. Bu köyün bahçe, bağ ve bostanları içinde suyu tatlı bir Rum ayazması; daha ileride sultanların güzel köşkleri ve biri Gevherhan Sultan’a ait konakları görülür.”*

Evliyâ Çelebi gibi Eremya Çelebi de Beylerbeyi adıyla bir yer işaret etmiyor. İstavroz ile Kuzguncuk arasında bugün Beylerbeyi denen yere, Eremya’nın yaşadığı yıllarda hâlâ İstavroz dendiği açık. Yazarın eserini çeviren ve notlayan H. D. Andreasyan da bu hususu vurgular.

Yaşamının elli yılını Topkapı Sarayı’ndaki kafes kasrında geçirdikten sonra tahta çıkan III. Osman’ın (1754-1757) saltanatının ilk yazı için (Eski Beylerbeyi (İstavroz) Sarayı’na göçtüğünü *Mür’it-Tevarih* yazarı Fındıklılı Süleyman Efendi kaydetmiş.

Bir sonraki padişah, imar düşkünü III. Mustafa (1757-1774), 1763’te Çengelköy ile İstavroz Hasbahçesi arasını, Yeşillioğlu bahçelerini kamulaştırırken harap köşk ve kasırları da yıktırmış. Açılan yerleri parselletip sattırarak iskâna açmış. Kamulaştırma bedelleriyle yeni köşk ve kasırlar yaptırmış. Yıkılan yapıların revzenlerini (vitray), Hatâyî bezemeli ahşap tavanlarını yeni yapılarda değerlendirmiş. Sarayın binış mahallindeki tomak-cirit meydanını da genişletirmiş.

I. Abdülhamid (1774-1789), ağabeyi III. Mustafa’nın yıktırdığı eski sarayın Hırka-i Şerif Odası arsasına 1777’de annesi Şermî Râbi’a Kadın için cami (Beylerbeyi Camii), hamam, sıbyan mektebi ve bir de çeşme yaptırdı. Yamaçtan kıyıya doğru açılan alanda da Beylerbeyi denen yeni semt teşekkül etmiş; cami/küllüye, iskele meydanı ile çeşmeler kurulmuş. Güneybatıda kalan ve küçülen İstavroz Hasbahçesi ve Sarayı, yeni Beylerbeyi semtinden, kıyıda yamaca doğru bir ihata duvarıyla çevrilerek sınırlandırılmış. Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Beylerbeyi semti, önceki sınırları çok geniş olan Eski İstavroz Hasbahçe ve Sarayı’nın büyük bölümü üzerinde gelişmeye açılmış.

Sarkis Sarraf Hovhannesyan (ö. 1805) *Payitaht İstanbul’un Tarihçesi*’nde, III. Mustafa ve I. Abdülhamid dönemlerindeki yıkım ve yapımlara değinen, semt ve sarayın “Beylerbeyi” adını galiba ilk yazandır:

“Çengelköy'den sonra Türklerle meskûn Beylerbeyi Bahçesi gelir. Bu mahal Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın bu sahilde bulunan yahsından dolayı böyle adlandırılmıştır. Mehmed Paşa, Halil Paşa'nın büyük kardeşi olup Padişah tarafından çok sevilirdi. Fakat 997 (1588/9) yılında III. Murad döneminde saray divanında çıkan kargaşa esnasında öldürülmüştür.”

Belki de Hovhannesyan, incelediği Osmanlı tarihlerindeki Beylerbeyi Vak'ası ile İstavroz arasında bir ilgi kurarak bu adı kullanmıştır. Yazar devamla:

“Eskiden buradaki padişah sarayı, komşu bir kaddına ait bitişik mülkten dolayı genişletilememiş. Bu nedenle de III. Mustafa tarafından yıktırılıp arsası Türklere satılmış. Arsa alanlar kendi ikametleri için sahilde güzel binalar yaptırmışlardır. Sultan, buranın gelirini H. 1174/1761 yılında annesi Mihrişah Emine Sultan nâmına Üsküdar'da inşa ettirdiği tek minareli camiye vakfetmiş. Sultan I. Abdülhamid de İstavroz'un nihayetinde kâgir ve kurşun örtülü büyük bir cami yaptırmıştır. Beylerbeyi'nden sonra Türkler ve Rumlarla meskûn İstavroz Köyü gelir. Eski kilisenin yerinde bugün bir hamam vardır. Ayazma ise bağların içindedir.

Burada İstavroz Bahçesi denilen bir padişah sarayı vardı. Sultan IV. Murad, H.1018 (1609/10) yılında bu sarayda dünyaya gelmiş olduğundan bu sarayı ve İstavroz'un yukarı tarafındaki geniş bir manzaraya hâkim bulunan Çamlıca'yı çok severmiş. Tepede bir padişah sarayı yıkıntısıyla geniş vadi içinde de bahçeler görülür. Bu saray, 1578'de ölen Kaptan Piyale Paşa ile evlenen II. Selim'in kızı Gevherhan Sultan'a aitti. Sultan IV. Murad, aslen Balıkesirli olup o bölgede hâkimiyet kuran Solakoğlu İlyas Paşa'yı 1632 senesinde İstavroz'daki sarayda öldürtmüştür. Olay şöyle hikâye edilir: İlyas Paşa'yı yakalayan Küçük Ahmed Paşa, onu İstavroz Bahçesi'ndeki Sultan IV. Murad'ın huzuruna getirir. Padişah onu hiddetle azarladıktan sonra başının kesilmesini emredince Bostancılar koşuşup içlerinden Tolozcu denen zat, aniden İlyas Paşa'yı kapıp altına alarak bıçağı boy-nuna vurup başını yere yuvarlamış!”

Hovhannesyan'la çağdaş olan P. Ğ. İncicyan (ö. 1833), Çengelköy'le Üsküdar arasında konumlandırıldığı “Beylerbeyi”, “İstavroz” ve “Kuzguncuk”u,

birer başlık altında hemen kelimesi kelimesine Hovhannesyan'dan, birkaç yerde de Eremya Çelebi'den -yazar adı belirtmeden- almış. Verdiği farklı bilgiler şunlardır:

“Kubbesi yıkılan kilisenin yerinde hamamdan başka bir de mezarlık vardır. İstavroz köyünün bir ucunda I. Abdülhamid'in camisi, diğer ucunda Çengelköy'e bitişik Beylerbeyi Havuzu ve Çayır İskelesi yer almaktadır. Beylerbeyi Arslanağzı denen Eski Saray Mevkii suların aktığı ve meşe ağaçlarının gölgelediği güzel bir mesire yeridir. İstavroz'un iç kısmındaki dağlıkta, birbirine yakın iki tepe, Eski Çamlıca, Yeni Çamlıca denen mesiregâhlardır. Suyu nefis bir de çeşme vardır.”

Daha yakın bir çalışma olan Mehmed Râ'if'in *Mir'ât-ı İstanbul* adlı eserinde, Boğaziçi akıntıları açıklanırken Anadolu sahilini takip eden anaforun, Beylerbeyi Saray-ı Hümâyûnu'nun kuzeyinden başlayarak Maskara akıntısına kadar devam ettiği belirtilmiştir. Başka bir yerde de Beylerbeyi Sarayı yakınındaki II. Mahmud'un kadınlarından Nûrutâb Kadınefendi'nin yaptırdığı ama işlevini yitirmiş harap çeşmenin kitâbesi verilmiştir: “Cennet-mekân Firdevs -âşiyân Gâzî Sultan Mahmud Hân-ı Sâni efendimiz hazretlerinin kadınlarından Dördüncü Nûrtâb Kadınefendi hazretlerinin hayrâtıdır.”

*Mir'ât-ı İstanbul*'da Beylerbeyi'ne dair kısa açıklamada, dağ eteğinde köşklerle sahilde de güzel bir saray-ı hümâyûn ve iki minareli (Abdülhamid-i Evvel) cami-i şerifi, askerî hastane ve rüştiye mektebinden söz edilerek caminin, mektebin, kıyıdağı dört cepheli çeşmenin ve Bostancıbaşı Abdullâh Ağa'nın 1580'lerde yaptırdığı eski İstavroz Camii'nin onarım kitabeleri verilmiştir.

Gezmeyi çok seven III. Selim'in (1789-1807), yaz mevsiminde arada Tophaneli Çeşmesi önünde saltanat kayığına süvar olup İstavroz'a indiği veya Beylerbeyi Camii pişgâhından zevrakçe-süvar olup saraya (Topkapı'ya) avdet ettiği, başka bir gün Çamlıca'dan Beylerbeyi Havuzbaşı'na inip oradan saraya döndüğü, bir gün de Çamlıca binişinde tepedeki ağaçlıkta dinlenip pehlivan güreşi ve ağavat tomağı seyrederek sonra Beylerbeyi'ne inip sandalla saraya döndüğü; Çamlıca binişlerinde çoğunca Beylerbeyi Havuzbaşı'nda pehlivan güreşi ve saz ile eğlenip taam tenavül edip ikinci namazı kıldıktan sonra filika ile saraya



döndüğü; bir başka sefer Üsküdar Sarayı'nda tüfek talimi seyredip yemek yendikten sonra beygürlere binilip bağlar arasından doğru İstavroz'a indiği, Beylerbeyi'nden saltanat kayığıyla yine saraya döndüğü; bir başka binişte atla bağ u dağ gezilip Beylerbeyi'ne inerek Beylerbeyi Sarayı Havuzbaşı'nda dinlendiği, ayı, samson ve pehlivan kurşunu temasıyla eğlenilip ikindiden sonra zevrakçeye Topkapı'ya döndüğü... *Ruznâme*'deki kısa kayıtlardandır.

*Rûznâme*'de, III. Selim'in Beylerbeyi Sarayı'nda dinlendiğini veya yemeklendiğini açıklayan cümlelerin olmaması dikkati çeker. Bundan, babası III. Mustafa'nın ihya ettiği ahşap Beylerbeyi Sarayı'nın, geçen 30-40 yıl zarfında padişahın istirahat edip konaklayamayacağı derecede bakımsız ve harap durumda olduğu sonucu çıkartılabilir. Edirne Sarayı'nın onarımı için Hassa mimarları gönderen III. Selim'in, babasının yaptırdığı sahilsarayı yüzüstü bıraktığı doğrusa ortada bir tuhafılık var demektir.

Beylerbeyi Sahilsarayını yeni baştan yaptırtan, III. Selim'in amcaoğlu II. Mahmud'dur. 1829'da, Mâbeyn ve Harem daireleri, Sarı Köşk, Serdâp ve Şevketabad köşklere, hamam, bendegân daireleri, mutfak, has ahır, kıyıda da büyük ve küçük yalılar, yine ahşap karakterde ihya edilmiştir. Bu, ahşap Beylerbeyi saraylarının sonuncusudur. Bu yapılar, üslup ve teknik açılarından Topkapı Sarayı'ndaki III. Osman Köşkü'nün II. Mahmud dönemindeki onarım ve yenileme tarzıyla herhalde benzer mekânlardı. Belki kimi bölümler de yıkılıp yeniden yapmak yerine onarılarak sarayın klasik görüntüsü korunmuştu.

Önceki padişahların günöbirlik uğradıkları ve bundan dolayı bakımsız kalan Beylerbeyi Sarayı, 1829 restorasyonu sonrasında II. Mahmud'a ve ardılı Sultan Abdölmecid'e -doğal ki harem kadrolarıyla- yaz aylarında sayfiyelik etmiştir. *Lütfi Tarihi*'nde merasim ve kabullere değinilirken, 1833'te Ruslarla İstanbul Antlaşması'nın imzalanmasından sonra II. Mahmud'un dinlenmek için bu yeni saraya göçtüğü de yazılıdır.

- 2 Temmuz 1833: Babasının yaptırdığı Beylerbeyi Camii'ne Mevlid alayına giden padişah, ertesi gün Beylerbeyi Sahilsarayındaki Meclis-i Has'ta oğlu Şehzade Abdölmecid Efendi'nin Kur'an hatmi merasiminde bulunmuş. Davetlilere atıyyeler

ihvan etmiş. Saray civarındaki mekteplilere, Bilâd-ı selâse'deki (Üsküdar, Galata, Eyüp) mektepleri öğrencilerine de para dağıtılmış.

- 22 Mayıs 1834: Beşiktaş Sarayı'nın inşası tamamlandığından padişah, Beylerbeyi Sahilsarayından Beşiktaş'a nakletmiş. İki gün sonra da kızı Sâliha Sultan ile Halil Rıf'at Paşa'nın sûr-ı hümayûnu (düğünü) başlamış.
- Ekim 1834: Padişah Beylerbeyi Sarayı'nda iken Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki barış antlaşmasının "nişâne-i te'kidî ve takarrürü" (güçlendirilip temellendirilmesi) için Petersburg'daki fabrikaların mamulâtından taraf-ı şâhâneye gönderilen hedâya-yı nefise (nefis hediyeler) Rusya Sefiri Pantiyef vasıtasıyla Beylerbeyi Sarayı'nda arz olunmuş. Sultan Mahmud beğenerek mahzuz olmuş. Huzurundaki bendegânın da inceleyip temaşa etmesine irade buyurmuş.
- 22 Temmuz 1836: Ta'lik-i tasvir-i hümayûn: Alafranga uygulamalardan olarak dairelere padişahın resminin asılması münasebetiyle temaşaya değer mutantan alaylar yapılmış. Yeni model sandallarla 1 takım bahriye, 2 tabur Hassa birlikleri, üçer kıta top ve muzika takımı Beylerbeyi Sarayı arkasında ve daha birçok yerde saf tutarak selam ve ululama ile Saray-ı Hümayûnundan (Selimiye) Kışlası'na kadar kırkar adım arayla süvari ve piyade karakolları olarak padişah tasvirinin geçişini selamlamaya durmuşlar. Tasvir-i Hümayûn'u getiren fayton, Selimiye Kışlası binek taşına yaklaştığında tasviri kışlaya asmak için gelen paşalar da denizden, tasvirinin asılmasını seyretmeye gelen padişahı karşılamışlar. Padişah kışlayı şereflendirmiş.
- 12 Temmuz 1839: Yeni padişah Sultan Abdölmecid'i, taklid-i Seyf/kılıç alayından birkaç gün sonra tebrik için, vükelâ-i fihâm ve me'murîn-i benâm Beylerbeyi Sarayı'na gelerek rikâba (padişahın huzuruna) çıkmışlar. Rikâpta bulunanlara murassa enfiye kutuları verilmiş.
- 6 Eylül 1843: Tensikât-ı askeriye (orduda düzenlemeler) icrası münasebetiyle ilgililer Cuma selamlığından sonra Beylerbeyi Sahilsaray-ı Hümayûnunda huzur-ı şâhâneye çıkarak tebrik ve teşekkür arz etmişler.

- 7 Haziran 1845: Sultan Abdülmecid, kızkardeşi Âdile Sultan'ın düğünü öncesinde Beylerbeyi Sahilsaray-ı Hümâyûnu'ndan koçulu sandalla Neşed-âbâd Sarayı'na geçmiş. Bir hafta sonra da düğün başlamış.
- O günlerde Rusya imparatorunun ikinci oğlu Grandük Kostantin, çıktığı seyahatte İstanbul'a gelerek Kaptan Paşa Hariciye Nâzırı Şekib Paşa tarafından karşılanmış. Prense, donanma, tersane, kışlalar, mirî (kamusal) yapılar gezdirilmiş. Sultan Abdülmecid, Kostantin'i Beylerbeyi Sarayı'nda kabul ettiği gibi burada prence ziyafet verilmiş.
- 1846: Prens Kostantin'in arkasından bu kez Rus Çarı'nın veliahdının kayınbiraderi Prens de Hes Darmstad geziye çıkarak İstanbul'a gelmiş. Padişah bu prensi de Beylerbeyi Sarayı'nda kabul ederek huzurunda ziyafet verilmiş.

Bu kısa havadislerden sonra 1846-1851 beş yılı için tek haber, bir yangındır. 1829'da yapılan Beylerbeyi Sarayı 1851'de kısmen yanmış.

Abdülmecid'in kardeşi ve ardılı Abdülaziz, hanedanı ait yapılardan harap olanları görenlere: "Osmanlı'nın hâline bak!" dedirtmemek için viran köşk ve kasırları yıktırıp ortadan kaldırtırken tahta geçtiği 1861'de Beylerbeyi Sarayı'nı da yepyeni bir saray olarak yüceltmeyi tercih etmiş. Yeni Beylerbeyi Sarayı 1865'te tamamlanmıştır.

\* \* \*

Günümüze ulaşan bu 154 yıllık sarayda yaşanan acı tatlı anılar elbette vardır. Abdülaziz'in 1867'deki Avrupa ziyaretinde tanıştığı Fransa İmparatoru III. Napoléon'un eşi İmparatoriçe Eugénie, Avusturya Macaristan İmparatoru Fransuva Josef, padişahın davetlisi olarak 1869 yazında ayrı tarihlerde, İran Şahı Nasirüddin 18 Ağustos 1873'te İstanbul'a ikinci gelişinde, 30 Nisan 1874'te Karadağ Prensi Nikola, Rus ordusuyla Yeşilköy'e kadar gelen başkomutanı Grandük Nikola, İstanbul'da, Beylerbeyi Sarayı'nda konuk edilmişlerdi. Cumhuriyet döneminde de İngiltere Kralı VIII. Edward ile eşi Mrs. Simpson da kısa ziyaretlerinde bu sarayın konuğu olmuşlardı.

Bunlar arasında Beylerbeyi ile en çok anılan ünlü, 42 yıl arayla iki kez İstanbul'a gelen ve unutulmaz anılar bırakan Eugénie'dir. İmparatoriçe kimliğiyle geliş 13 Ekim 1869'dadır. Aigle yatıyla gelmiş, Çanakkale'de Sadrazam Âli Paşa tarafından karşılanan yatı, Beylerbeyi Sarayı önünde demirlerken donanma gemilerinden 101 pare top atılarak selamlanmış. Saltanat kaygısıyla gelen Abdülaziz vapura çıkarak hoş geldiniz dedikten sonra elinden tutup indirerek Beylerbeyi Sarayı'na götürüp Dolmabahçe'ye dönmüş. Eugénie'ye, sarayın 24 numaralı odası ve bitişik hamam tahsis edilmiş. Dolmabahçe Sarayı'na gidişinde Sultan Aziz'le yemek yemiş. Şerefine ziyafetler ve geziler düzenlenmiş.

İlk ziyaretinde genç ve güzel olan Eugénie, 42 yıl sonra yaşlı bir dul olarak ikinci kez 1911 yazında özel yatıyla İstanbul'a geldiğinde Beylerbeyi Sarayı'nı da gezerek anılarını yenilemiş. Saray başkâtibi ünlü romancı Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*'nde, Eugénie'nin 1911'deki bu ikinci ziyaretine de temasla: "*Bir zamanlar güzelliğiyle bütün cihanın kıskanç nazarlarına hedef olan imparatoriçeyi, mazideki haşmeti, şevketi debdebeleri bir anda yıkan 1870 Sedan mağlubiyetinden sonra; mâzinin acı tatlı hatıralarını yaşlılık harabiyetine meze ederek son yıllarını hicran ve hüsrân duygularıyla geçiren bedbaht ihtiyar kadın*" olarak tanımlamış. Sarayda Sultan Reşad ve Abdülaziz'in oğlu Veliahd Yusuf İzzeddin ile görüşmesine de değinerek: "*İmparatoriçe artık yılların sıkletiyle bir harabe haline gelmişken geçmiş zaman olur ki hayâli cihan değer diyerek o zamana ait hâtıralarını, ölümün parmakları gözlerini kapamadan bir daha uyandırmak üzere*" hususi yatıyla İstanbul'a gelişini, saraydaki ziyaretini yazmış, ama Beylerbeyi Sarayı'na gidişine değinmemiştir. *Saray ve Ötesi*'nde eski hanedan saray ve kasırlarının harap veya bakımsız hallerini Sultan Reşad'la gezip gördükleri, Beykoz, Kalender, Maslak kasırlarına, İhlamur, Göksu köşklarine, Beylerbeyi Sarayı'na birer ikişer gidişleri, kayak seyranlarında daha çok Göksu'ya ve Beylerbeyi Sarayı'na uğradıkları da anlatılmıştır.

30 Mayıs 1876'da tahttan indirilip Topkapı Sarayı'na götürülen Abdülaziz, bu harap sarayın koşullarını ileri sürerek kendi saltanatında yapılan saraylardan Çırağan'a taşınmak istemiş ancak ne

burası ne de Beylerbeyi uygun görülmeyle Çırağan Fer'iyesi'ne götürülmüştü. II. Abdülhamid de, 26 Mart 1878'de Ayastefanos Antlaşması'nın imzalanması üzerine o gün Livadya yatı ile Beşiktaş'a gelen Grandük Nikola'yı Dolmabahçe Sarayı'nda kabul ettikten sonra aynı gün Nikola'nın konuk edildiği Beylerbeyi Sarayı'na giderek iade-i ziyarette bulunmuştu. Bu kabul ve ziyaret, bir Osmanlı hükümdarı için onur kırıcı sayıldığından padişah, uğursuz saydığı Beylerbeyi'ne bir daha uğramamıştır.

Beylerbeyi Sarayı üzerine 20. yüzyılda yayınlanmış makale ve yazılar, ansiklopedi maddeleri, Boğaziçi konulu kitaplarda ayrılan başlıklar, akademik çalışmalar, *Boğaziçi*, *Balyan Ailesi*, *İstanbul Sarayları ve Müzeleri*, *Saray ve Köşkler...* tanıtım kitaplarında Beylerbeyi Sarayı ana konulardandır ve genellikle de bu mimari-tarihî yapının planı, salonları, tezyinatı işlenmiştir.

Bunlardan, Samiha Ayverdi'nin *Boğaziçi'nde Tarih* adlı kitabında Beylerbeyi'ne uzun bir bölüm ayrılmış ancak 16. yüzyıl sonunun bir beylerbeyi olan Mehmed Paşa ile çok sonraları semte beylerbeyi adının verilmesi arasında bir bağlantı kuramayan yazar, açımını: "Köy artık İstavroz değil, Beylerbeyi'dir. Acaba semt bu nâmı almak için neden asırlarca bekleyip durmuştur?" diyerek bağlamış; II. Mahmud'un yaptırdığı ilk hanedan sarayının da harap olan Beylerbeyi Sarayı'nın yerine yapıldığını vurgulayarak çelişkili bir cümle kurmuştur. Ayverdi, 1869'da resmî bir ziyaret için gelen İmparatoriçe Eugénie'nin bu sarayda bin bir gece hayatı yaşadığı efsanesini de eklemiştir; II. Abdülhamid'in tahttan indirilişi, Selanik'e götürülüşü, oradan Beylerbeyi Sarayı'na getirilişi serüvenini, Beylerbeyi ile hiç ilgisi olmayan dönemin siyasi olaylarıyla harmanlayarak uzun uzun anlatmış; sabık hükümdarın getirildiği sırada ayakları suya eren Enver ve Talat beylerin, Beylerbeyi Sarayı'na giderek devletin siyasi istikameti için yardımını rica ettiklerini, "*Beylerbeyi münzevisinden (Abdülhamid): -Dört senedir tecrit hâlinde yaşıyorum. Elime gazete bile verilmedi. Hikmet-i hükümet nâzik bir şeydir. Dört günde bile küsüp kaybolur. Benim size bir yardımım olmaz!*" cevabını aldıklarını eklemiştir.

Bu sarayı tarihçi ve müzeci gözüyle inceleyerek doğru bilgiler üzerinden giderek anlatan merhum Halûk Y. Şehsuvaroğlu, *Boğaziçi'ne Dair* adlı kitabında sarayın mimarisi, taksimatı, daireleri, salonları, sanatsal bezemeleri, tavanlardaki resimler ve yazıları, burada konuk edilen yabancıları, II. Abdülhamid'in padişahken ilgi göstermemesi yüzünden bakımsız kalışını, Sultan Mehmed Reşad'ın ise Mimar Vedat Bey'i görevlendirerek onarttığını, 10 Mayıs 1910'da kardeşi Şehzade Vahideddin'le Sadrazam Hakkı Paşa'yı burada öğle yemeğinde ağırladığını, 28 Mayıs'ta da âyan azaları ve mebuslara burada verdiği ziyafeti, Selânik'ten getirilen ağabeyi ve selefi II. Abdülhamid'in burada ikametine onay verdiğini anlatmıştır.

Cumhuriyet döneminde Beylerbeyi Sarayı'nda konuk edilen en önemli kişi, 1934'te Atatürk'ü görmeye gelen İran Şahı Rıza Pehlevî'dir. Atatürk, Rıza Şah'ın şerefine sarayın havuzlu salonunda bir ziyafet vermiş; 1936'da da bu sarayda düzenlenen Balkan Oyunları Festivalini de Cumhurbaşkanı Atatürk onurlandırmış, o günün gecesinde, Eugénie'nin de ağırlandığı misafir odasında kalan son devlet başkanı olmuştur.

## Sonuç

Saray tarihlerini ya da öykülerini yazmak, kalemde kaleme nasıl değişiyor? Yazan sanata, sanat tarihine meraklı veya mimarsa üslup, tasarım, mimari, mekân, tezyinat, onarım ve tadilat önem kazanıyor. Oysa tarihçiler, mekânlardaki teşrifatı, zat-ı şâhânenin faaliyetlerini, Enderun-mâbeyin kadrolarını, haremi dillendirmeyi, ortamlarla olayları buluşturmayı öne alırlar. Bir antikacı kalemine saraydaki paha biçilmez antikaları yazdırır. Ama esefle belirtelim ki antikalara eğilen bir yazar, 1865 yapımı bugünkü Beylerbeyi Sarayı'nın mevcut donatısında eski beylerbeyi saraylarından bir şamdan bile bulamayacaktır. Belki başka saraylarda, Dolmabahçe'de, Topkapı Müzesi'nde vardır. Yeni-eski saray dünyalarının, çok yönlü zenginliklerin, uzun mazilerin, saltanat-sultanlık yaşamlarının ortamları olduğu doğrudur. Lâkin bu mekânlar, ne anıları ne menkul zenginlikleri saklayabilmiş yerler değildir.



28 Numaralı II. Abdülhamid'in Çalışma Odası



8 Numaralı Hazineدارlar Odası / II. Abdülhamid'in Yatak Odası

Bu noktada bir çocukluk anımı aktarayım: 1939'da İkinci Dünya Savaşı başlayınca Türkiye'de de önlemler alınır. Bu arada, İstanbul'daki saray ve müzelerin taşınabilir varlıkları da olası bombardımanlardan zarar görmesin diye Anadolu kentlerindeki tarihî taş yapılara taşınır. Beylerbeyi Sarayı'nın çok değerli demirbaşları da ambalajlanıp trenle Divriği'ye götürülerek Ulu Camii-Darüşşifa bitişik taş yapılarında korumaya alınmıştır. Savaş sona erdikten sonra bu paha biçilmez eserlerin, beygir koşulu arabalarla sallana sarsıla, kırılı döküle evimizin önünden istasyona götürülüşünü çocuk gözüyle izlediğimi anımsıyorum. Her şangırtılı araba sesi duyulduğunda benim gibi sokağa fırlayan çocuklarla art arda arabaların geçişini seyreder, benzerlerini görmediğimiz yaldızlı mobilyaların, ambalajdan taşan köşelerine, varaklı çerçevelere, karyolaların altın sandığımız topuzlarına, boy boy aynalara, büyük şamdanlara merakla bakar, araba sallantılı "antika curcunası"nı dinlerdik.

Yıllar sonra Celalettin Çetin, *Hayat Mecmuası*'nda çıkan "Bütün İstanbul'u Gösteren Ayna" başlıklı röportajında "... Saraylardaki eşyalar emniyet yönünden Divriği'ye götürülmüş, harpten sonra tekrar geri getirilmişti. Bu gidiş geliş sırasında hasara uğrayanlar vardı. Bunlar bodrumlardan çıkartılıp tamir edilmiş ve salonlardaki yerlerine konulmuştu" diye yazmıştı. Demek ki bir gün saray donatılarının öyküsü yazılacak olursa "tanık çocuk"luk edebilirim!

### **Mahlû' (Devrik) Padişahın Beylerbeyi'nde Ölümü Bekleyişi**

II. Abdülhamid'in ilk saltanat yıllarında Beylerbeyi'nde nahoş bir anısı vardır: 1877-1878 Rus Harbi mağlubiyeti sonrasında İstanbul'a gelen galip Başkomutan Grandük Nikola, 26 Mart 1878'de Dolmabahçe'de Abdülhamid'i ziyaret etmiş, padişah da aynı gün Beylerbeyi Sarayı'na giderek Nikola'ya iade-i ziyarette bulunmuştu. Bu ziyaret bir jest değil, zorunlu bir yeniklik sergilemesiydi. Ne daha önce ve ne de daha sonra başka bir padişah böyle ağır bir yazığı katlanmamıştı.

Halûk Y. Şehsuvaroğlu da bu sarayı sevmeyen II. Abdülhamid'in Beylerbeyi hakkındaki değerlendirmesini nakleder:

"Bu sarayın yeri Allah için iyidir. Havasına hiç diyecek yoktur. Fakat tarzı- inşası fena, hele taksimatı hiç iyi değildir. Yıldız'da benim yaptırdığım dairenin taksimatı da inşası da başka idi. Gerçi böyle muazzam değildi, küçüktü. Bu saray, ortada geniş bir sofa ve bir havuzla odalardan ibaret. İnsan oturacak bir münasip oda bulamıyor. Bunlar amcam Sultan Aziz zamanında yapıldı. Başka saraylar da yaptırdı. Fakat kalfaları usta değilmiş."

Sarayın tarihi açısından Abdülhamid'in burada gözaltında tutulmasının da özel bir anlamı vardır. Saraya getirildiğinde 70 yaşında olan eski padişah, bir daha dış dünyaya çıkmadı. Pencerelerden gökyüzü ve Boğaz manzaraları seyrederek bahçede dolaşarak, izinle gelen kızları, oğulları ve torunlarıyla görüşerek yaşamının son altı yılını burada tamamladı.

İttihat ve Terakki iktidarının tahttan indirilen II. Abdülhamid'e 1909-1918 arasında uyguladıkları sürgün ve hapis koşulları, I. Mustafa'nın, IV. Mehmed'in, III. Ahmed'in "mahlû" (devrik) konumlarına kıyasla tamamen farklıdır. Öncekiler, tahta çıktıkları ve hal' edildikleri sarayda (Topkapı'da) bir daireye kapatılmışlar, göz önünde veya gözaltında tutularak ömürlerini tamamlamışlardı. Abdülhamid de ağabeyi V. Murad'ı 28 yıl boyunca ailesiyle birlikte Çırağan Sarayı Fer'iyesi'nde sıkı gözetim altında ve tecritte tutmuştu. Abdülhamid ise 1909'da tahttan indirilince önce kaynayan Rumeli'nin en kritik kentlerinden Selanik'e sürgün edilerek mahlû' sıfatıyla üç yıl Alâtinî Köşkü'nde tutuklu kaldı. Ekim 1912 Balkan Harbi'nde, Selanik'in Yunan ordusunca işgali, eski padişahın da tutsak edilmesi an meselesi iken o ve kimi aile bireyleri, 1 Kasım 1912'de Alman zırhlı Lorley yatıyla adeta kaçırılarak İstanbul'a getirildi. Yabancı hükümdarların ikametine tahsis edilen Beylerbeyi Sarayı'na -adımını cümle kapısından dışarıya atamamak üzere- kapatıldı. Saray içeriden ve dışarıdan gece gündüz bir muhafız birliğinin gözetimi altındaydı.

Abdülhamid'in katlandığı gözaltı, Topkapı Sarayı'nda eski padişahların, taht sırası bekleyen şehzadelerin kapatıldıkları Şimşirlik ve Kafes Kasrı'ndaki korkunç hapislikleri bir yana, kendisinin, ağabeyi ve selefi V. Murad'la ailesine, Çırağan Sarayı Fer'iyeye



Fotoğraf çekirtmeyi sevmeyen II. Abdülhamid, 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilince saltanat arabasıyla Cuma selamlıklarına ve merasimlere giderken 60'lı yaşlarında görüntülenmişti.

Dairesi'nin dış dünyaya kapalı bir bölümünde reva gördüğü 28 yıllık hapse kıyasla bir hanedan sarayındaki tek medeni-insanî tecritti.

Bu gözaltı, daha değişik açılardan da değerlendirilebilir: Beylerbeyi gözaltısı, Sultan V. Mehmed Reşad'la İttihatçıların, Abdülhamid'e duydukları görece saygının bir tezahürü gibidir. “*Yaptıklarını düşünsün. Daha ne isteyecek? Kendisine, gölgesi Boğaz sularında yüzen görkemli bir saray tahsis edildi*” denmiş olabilir. Buna karşılık, İttihat ve Terakki muhalifleri: “*Evet, dış görünüşüyle Beylerbeyi, devrik hükümdar için büyük ve şaşaalı ama yazlık saray. Yaşlı ve düşkün Abdülhamid'in sarayın iç ortamındaki soğuk ve rutubetli koşullara uzun zaman dayanamayacağı düşünülmüş. Amaç bir an önce hastalanıp ölmesidir*” dedikodusunu yaymışlardı. O zaman Enver Bey'in, “*Sevenleri müsterih olsunlar diye Boğaz'daki iki saraydan birini verdik, daha ne yapalım?*” dediği de konuşulmuştu.

Diğer yandan Abdülhamid'in, ısrarla kalmak istediği Çırağan Sarayı'nın yandığından haberi yoktu. Beylerbeyi pek güneş almadığı gibi kaloriferi, hatta soba-baca tertibatı yoktu. Abdülhamid ve ailesinin İstanbul'a döndükleri kasım ayı soğuklarında ilk günden hastalanmaları sanki kaçınılmazdı. Buna karşın Abdülhamid, sağlık konularındaki bilgisi ve dikkatiyle kışın soğuk ve rutubetli, yazın bir yaşlının üşüyeceği serinlikteki o ortamda altı yıl veya toplam 1928 gün dayanıp diremişti. Harem Dairesi'nin aileye ayrılan kuzeydoğu köşesindeki odaları sobayla ısıtma imkânı da sağlanmıştı.

Eski hükümdar, bu sarayın Boğaziçi tarafındaki Harem Dairesi'nin arka cephesinde bahçe üstündeki odalara iki eşi Müşfika ve Naciye kadınefendiler, en küçük oğlu Şehzade Âbid Efendi, hizmet cariyeleri, aşçısı, berberi, diğer hizmetlileriyle yerleşti. Küçük bir odayı yatak odası edinirken bunun yanındaki servis merdiveni aralığına da bir banyo yaptırmıştı. Sarayda her gün bir doktor bulunuyor, dışarıdan gerekli ilaçlar getirtiliyordu.

Abdülhamid, bir soğuk algınlığının zatürreye dönüşmesi sonunda 10 Şubat 1918 günü sarayın Selamlık Dairesi'nin birinci katındaki 8 numaralı tek pencere odada, filizi renkte oymalı karyolada

76 yaşında öldü. Odanın eşyası, yerde halı, tavanda avize, karyolanın yanında bir komodin ve iki koltuktan ibaretti. Devrik de olsa, Beylerbeyi Sarayı'nda en uzun süre ikamet eden ve burada ölen tek hanedan mensubu Padişah II. Abdülhamid oldu.

Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*'nde bu ölümüne de değinmiştir:

“*Beylerbeyi Sarayı'nda hariçle ihtilat etmeksizin yaşamakta devam eden Abdülhamid'in kısa bir hastalık neticesinde vefatı vuku'a geldi ve bu suretle Sultan Reşad hem selefinin (Abdülhamid) hem halefinin (Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi) irtihallerini (ölümünü) görmüş oldu. Her ikisi hakkında cenâze merasimi layık-ı vechile icra edildi.*”

Ne kadar veya nasıl Abdülhamid'in kaleminden çıktığı veya kimin kimlerin yazdığı tartışmalı olan Abdülhamid'in anılarını ilk değerlendiren, dönemin yazarlarından Ziya Şakir, 1943'te yayınlanan *Sultan Hamid'in Son Günleri* adlı kitabında Balkan Harbi çıkınca İstanbul'a getirilen Sultan Abdülhamid'in Beylerbeyi Sarayı'nın koşullarına altı yıl direndikten sonra 10 Şubat 1918'de 76 yaşında akciğer kanamasından öldüğünü yazar. Bu kitap ve bundan intihal denebilecek daha iki yayın 1960 ve 1975'te aynı adla, *Abdülhamid'in Hatıra Defteri* olarak yayınlanmıştır. Her üç yayında da Abdülhamid'in ağzından 17 Teşrinevvel 1328 (30 Ekim 1912)'den 8 Şubat 1918'e kadar yazılmış anılar ve olaylar, saraydaki hayat, gelenler, gidenler, 125-140 sayfalık günlük içerikleriyle özetlenmiştir.

## Kaynakça

- Abdülhamid'in Hatıra Defteri (Belgeler ve Resimlerle)*, haz. ve sadeleştiren: İsmet Bozdağ, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1975, s. 55-174.
- Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*, haz. V. Sema Arıkan, TTK, Ankara 1993.
- Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'ânüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, c. IV-VIII, YKY, İstanbul 1999, s. 778, 817, 823, 882, 1020, 1148, 1197, 1222.
- Ayverdi, Sâmîha, *Boğaziçi'nde Tarih*, İstanbul 1966, s. 357-374.
- Batur, Afife, "Beylerbeyi Sarayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. II, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1994, s. 206-210.
- "Beylerbeyi Palace/Beylerbeyi Sarayı", *Skylife*, Eylül 1991, s. 58-63.
- Çelebi, Evliyâ, *Seyahatnâme*, c. I, İkdâm Matbaası, İstanbul 1314, s. 469.
- Çetin, Celalettin, "Sarayları Geziyoruz", *Hayat Mecmuası*, S. 31, s. 12-13.
- Eldem, Sedat Hakkı, *Köşkler ve Kasırlar II*, İstanbul 1974, s. 437-439.
- Ergil, Tülây, *Museums of İstanbul Müzeleri*, İSTEK Vakfı Yay., İstanbul 1993, s. 82-83.
- Eyice, Semavi, *Bizans Devrinde Boğaziçi* s. 67/not 120, not 238, s. 114.
- Hovhannesyan, *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*, çev. Elmon Hançer, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, s. 63-64.
- İkinci Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, Selek Yayınevi, İstanbul 1960, s. 103-148.
- İnciciyan, *18. Asırda İstanbul*, tercüme ve notlar: Hrand D. Andersyan, 2. bs., Baha Matbaası, İstanbul 1976, s. 131-132.
- Karahüseyn, Güller, "Beylerbeyi Sarayı ve Ünlü Konukları" *Millî Saraylar II*, İstanbul 1992, s. 126-141.
- Kol Ağası Mehmed Râ'if, *Mir'ât-ı İstanbul (Asya Yakası)*, haz. Günay Kut - Hatice Aynur, c. I, İstanbul Kitaplığı Yay., İstanbul 1966, s. 38, 247-260, 262.
- Kömürcüyan, Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi ve XVII. Asırda İstanbul*, çev. ve tahşiye eden: Hrand D. Andersyan, haz. Ke-vork Pamukçiyân, Eren Yayıncılık, İstanbul 1988, s. 47, notlar 277/22.
- Manburi, Ernest, *İstanbul Rehber-i Seyyahin*, İstanbul 1925, s. 198.
- Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, haz. Mehmet İpşirli, c. II, Ed. Fak. Yay., İstanbul 1989, s. 699.
- Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, c. I, TTEK, İstanbul Devlet Matbaası, 1928, s. 729.
- Sözen, Metin, "Beylerbeyi Sarayı" *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul 1992, s. 77-78.
- Şakir, Ziyâ, *Sultan Hamid'in Son Günleri*, haz. Muallim Fuat Gücüyener, İstanbul 1943, s. 108-258.
- Şehsuvaroğlu, Halûk Y., *Boğaziçi'ne Dair*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yay, İstanbul (ty), s. 172-174.
- \_\_\_\_\_, "Beylerbeyi Sahil Sarayı", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. V, s. 2690/8.
- Şemdânizâde Fındıklılı Süleyman Ağa, *Mür'it-Tevarih*, haz. Münir Aktepe, c. I, İstanbul 1976, s. 177-182.
- Uşaklıgil, Halid Ziya, *Saray ve Ötesi*, c. I, II, III, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1940, 1941, 1942, s. 118-119, 61-63, 73-75, 165.